

Academische vrijheid en vervolgte wetenschappers

**Geachte Rector,
Waarde collega's,
Dames en heren,**

In universitaire middens wordt algemeen aanvaard dat de academische vrijheid cruciaal is voor het functioneren van een universiteit en van de mensen die er werken en leren, zowel op het vlak van onderzoek als van onderwijs. We beschouwen de academische vrijheid als een doel op zich, en we beschouwen ze bovendien als een middel om de maatschappelijke kerntaken van een universiteit te realiseren: het genereren en verspreiden van kennis, en het stimuleren van onafhankelijk denken.

Maar er is meer: de academische vrijheid is een mensenrecht. Ze leunt uiteraard heel nauw aan bij klassieke rechten en vrijheden zoals de vrijheid van meningsuiting en het recht op onderwijs. De evolutie van het recht van de mensenrechten is er echter een waarin rechten steeds concreter en specifiekter gaan worden geformuleerd, wanneer in de praktijk blijkt dat daar nood aan is. Het kan dan ook niet verbazen dat één van de meest recente grondrechtencatalogi, met name het Handvest van Grondrechten van de Europese Unie, een specifiek artikel bevat over de academische vrijheid. Artikel 13 leest: *“De kunsten en het wetenschappelijk onderzoek zijn vrij. De academische vrijheid wordt geëerbiedigd.”*

In een recent advies van de League of European Research Universities worden de puntjes op de i gezet omtrent de academische vrijheid als mensenrecht. Men onderscheidt hierin drie aspecten, die uiteraard samenhangen:

Ten eerste behelst de academische vrijheid verstrekkende individuele expressievrijheden voor de leden van de academische gemeenschap (dit zijn zowel personeelsleden als studenten), hoofdzakelijk in hun hoedanigheid van vrije onderzoekers. Dit recht omvat onder meer de vrijheid om te studeren, de vrijheid om les te geven, de vrijheid van onderzoek en informatie, de vrijheid van expressie en publicatie (met inbegrip van het recht om te dwalen – om zich te vergissen), en het recht om professionele activiteiten te hebben buiten het academische werk. Daarenboven zijn er talrijke aspecten van de academische vrijheid die niet individueel van aard zijn, maar die een collectieve of institutionele dimensie hebben, hetgeen men vaak ‘institutionele autonomie’ noemt. Het betekent dat universiteiten en hun onderdelen (faculteiten, vakgroepen, onderzoekscentra en dergelijke) in hun geheel het recht hebben op academische vrijheid in hun interne en externe aangelegenheden. Een straf voorbeeld van de

nood aan institutionele academische vrijheid is de European Humanities University. Zij noemt zichzelf een universiteit in ballingschap. Ze werd in 1992 opgericht in Minsk (Wit Rusland), en in 2004 gesloten door de overheid. De instelling heeft er vervolgens voor gekozen zich te verplaatsen naar Vilnius (in Litouwen), waar ze sinds 2005 actief is, als naar eigen zeggen ‘de enige universiteit in de geschiedenis van het hoger onderwijs in Wit-Rusland die echte autonomie heeft behouden, ondanks diverse vormen van druk vanwege de overheid’.

De institutionele autonomie is een sine qua non voor de individuele rechten van academici, maar soms kan ze natuurlijk in conflict komen met de individuele dimensie. Dan streeft het recht van de mensenrechten naar een evenwicht tussen het collectieve recht en het individuele recht, met een groter gewicht voor het individuele recht.

Het derde aspect van de academische vrijheid is de verplichting voor de overheid om deze vrijheid te respecteren en te beschermen. Dit betekent niet alleen dat de overheid zich moet onthouden van inmenging in dat recht, maar ook dat ze maatregelen moet nemen om een effectief genot ervan te waarborgen.

Zoals alle mensenrechten, mag ook de academische vrijheid nooit als vanzelfsprekend beschouwd worden. Onze universiteit mag dan wel de lijfspreuk ‘durf denken’ hanteren, ik weet wel zeker dat er hier heel wat collega’s zijn die zich niet als ‘academisch vrij’ beschouwen. Het is onmiskenbaar zo dat in vergelijking met enkele decennia geleden, we een evolutie meemaken die de vrijheid van academici beknot door een toename van administratie, evaluaties, en de koppeling van financiële middelen aan bepaalde types van onderzoeksoutput. Jazeker, er zijn collega’s die vinden dat wij slaven zijn geworden van de A1 cultuur, en van financiële en economische belangen binnen of zelfs buiten de universiteit. En de bevrijdingsbeweging komt al op gang, onder de noemer ‘Slow Science’. Slow Science is verzet zich tegen de vervlechting van universitair onderzoek met economische belangen en pleit voor een wetenschapsbeoefening zonder publicatie- of prestatiedruk. In de aankondiging van het Slow Science debat dat vorige week aan deze universiteit plaatsvond, lees ik “De universiteit moet een onafhankelijk en zelfstandig platform zijn, met plaats voor grondig onderzoek en kritische reflectie”. Wat is dit anders dan het herbevestigen van de academische vrijheid?

Naast dit structurele debat, doen er zich in ons land ook af en toe incidenten voor, waarbij het engagement van de universitaire autoriteiten of van de bredere gemeenschap voor de academische vrijheid op de proef wordt gesteld. Zo kreeg een collega mensenrechtenprof eerst bakken kritiek (tot in het parlement) over zich omwille van een aantal als ‘pro-

terroristisch' bestempelde Palestijnse gastsprekers in het kader van een zogenaamde 'Israel Apartheid week', en werd dezelfde collega enkele weken later onder druk van de vredesbeweging genoodzaakt om een lezing te annuleren van een hoge verantwoordelijke van het Israëliëse leger.

En zo kon Barbara Van Dijck ontslagen worden als onderzoekster aan de KULeuven omdat haar maatschappelijk activisme zich richtte tegen universitaire belangen. Ze werd ontslagen omdat ze weigerde afstand te nemen van een actie, en dus omwille van haar mening. Ik schreef toen en ik herhaal het nu, dat dit een schending is van de vrije meningsuiting én een gevaarlijk precedent dat riskeert een 'chilling effect' te genereren dat de vrije debatcultuur aan de universiteiten aantast.

Ook bij ons moeten we dus alert blijven om de academische vrijheden te vrijwaren.

Maar als we het hebben over vervolging van academici, kijken we niet in de eerste plaats naar dit gedeelte van de wereld. Veruit de meeste vervolgte collega's komen uit Sub-Sahara Afrika of het Midden-Oosten.

Wat we vervolging noemen, kan verschillende vormen aannemen. Het kan gaan om geweld, tegen de wetenschapper zelf, of tegen diens familieleden: doodsbedreigingen, kidnapping, moordpogingen, foltering. Soms is het intimidatie, soms arrestatie. Soms blijft het in de professionele sfeer, met discriminatie, ontslag, censuur of het vernietigen van onderzoeksmateriaal. Vaak gaan de feiten crescendo en kan de betrokkene op de duur niet meer anders dan vluchten of onderduiken. Het viseren van één wetenschapper legt vaak ook het zwijgen op aan diens ruimere omgeving: die zal uit angst voor gelijkaardige bedreigingen zelfcensuur gaan toepassen.

In de grote meerderheid van de gevallen is het de overheid die verantwoordelijk is voor de vervolging. Maar dat is niet altijd zo: soms gaat het om rebellen of milities, of religieuze groepen. Zo moest de Korangeleerde Nasr Abu Zayd in 1995 Egypte ontvluchten omdat men een rechtbank hem als afvallige had beschouwd en op die grond zijn huwelijk had ontbonden. De leider van de religieuze groep die hem aanklaagde zei uitdrukkelijk 'we zijn eigenlijk niet geïnteresseerd in zijn huwelijk. We willen hem weg van de universiteit'. Omdat hij mensen kritisch deed nadenken over de Islam. Hij kreeg onderdak aan de Universiteit Utrecht.

Wat zijn de redenen om academici te vervolgen?

Een Amerikaans onderzoek onderscheidt vier grote clusters van redenen.

Ten eerste worden academici vervolgd omwille van politieke activiteiten.

Dat kan gaan om verzet tegen politisering van de universiteit, bijvoorbeeld tegen politieke benoemingen in het bestuur of in academische functies. Of tegen het uitvoeren van een beleid, bijvoorbeeld van gendersegregatie in Iran.

Het kan ook gaan om hun engagement in een oppositiepartij. Universiteiten zijn zoals u weet visvijvers van politiek talent. Zo hield de Ethiopische regering in 2005 een groot aantal academici 20 maanden lang gevangen, omdat ze mee een oppositiepartij hadden opgericht.

En zo werd eind oktober in Turkije professor Busra Ersnali van de Marmara Universiteit opgepakt, omdat ze een actieve rol speelt in een pro-Koerdische partij.

Soms gaat het om het promoten van politieke veranderingen, vaak in verband met hun onderzoek. Zo werd een onderzoeksdirecteur in Colombia tot twee keer toe neergeschoten door paramilitairen omdat hij pleitte voor een onderhandelde oplossing van de burgeroorlog in zijn land.

In oorlogstijd neemt dergelijke vervolging nog toe. Eén van de meest problematische landen blijft dan ook Irak. In maart van dit jaar vond aan deze universiteit een tweedaags seminarie plaats over 'Defending education in times of war and occupation'. Daar werd een 'Ghent Charter in Defense of Iraqi Academia' aangenomen, en onder meer door de rector ondertekend. De humanitaire crisis in Irak is gigantisch, en een weinig bekend aspect daarvan is de systematische vervolging van de Iraakse academici. Ongeacht hun onderzoeksdomein en standpunten zijn zij onderworpen aan intimidaties, afpersing, ontvoering, en moord. Niet enkele moorden, maar honderden

Een tweede cluster van redenen voor vervolging gaat onder de noemer 'juridische kwesties'.

Daar zijn vooreerst de onderzoekers die beschuldigd worden van misdrijven zoals het onthullen van staatsgeheimen, wanneer zij in het buitenland bepaalde uitspraken doen.

En dan zijn er natuurlijk mijn 'peers', de collega's die zich bezighouden met onderzoek en onderwijs inzake mensenrechten. Zij worden meer dan eens geviseerd, zelfs voor activiteiten in het buitenland.

En tenslotte de collega's die criminele feiten aanklagen. Zo werd een Congolese geoloog, die onderzoek deed over corruptie in de energiesector, zowel door de regering als door de industrie lastig gevallen.

Een derde groep zijn de academici die onderzoek doen naar minderheidsgroepen of naar bepaalde godsdienstige kwesties, of die geviseerd worden omdat ze zelf tot een bepaalde minderheidsgroep of godsdienst behoren. Zo kon het gebeuren dat een van de weinige

Oeigoeren met een doctoraat door de lokale instanties in China geïsoleerd werd omdat zijn onderzoek de officiële versie van de Oeigoerse geschiedenis tegensprak. Een Bhutanese professor aan de United Nations University in Japan mocht niet meer naar Bhutan terugkeren wegens zijn onderzoek dat aantoonde hoe discriminerend overheidsbeleid verantwoordelijk was voor de daling van het percentage etnische Bhutanezen in de bevolking. En een onderzoeker in Botswana die de nadelige gevolgen van het overheidsbeleid op de San minderheid onderzocht, kreeg verbod om conferenties bij te wonen of lezingen te geven in binnen- en buitenland.

Beschuldigingen van blasfemie en afvalligheid treffen onderzoekers in de godsdienstwetenschap, hoofdzakelijk maar niet uitsluitend in Islamitische landen.

Tenslotte zijn er nog diverse andere redenen waarom academici geïsoleerd worden. Onderzoek in de gezondheidssfeer is in sommige landen heel gevoelig, in het bijzonder HIV/AIDS onderzoek. Onder meer in Nepal, Oeganda en Marokko is dat een riskant onderwerp gebleken.

In situaties van conflict en onder autoritaire regimes geven vervolgd wetenschappers vaak aan dat een algemene sfeer van ‘anti-intellectualisme’ aan de basis ligt van de vervolging, evenals de visibiliteit van intellectuelen binnen hun gemeenschap. Ongeacht hun standpunten of activiteiten maakt dat van velen een doelwit.

Onderliggend aan al deze redenen van vervolging is het onmiskenbare feit dat kennis, internationale netwerken en het opleiden van jongeren bronnen van macht zijn. En dat universiteiten labo's van ideeën zijn, plaatsen waar iedere opinie en zijn tegendeel aanhangers kunnen vinden, en ook virulente tegenstanders, en dat nog wel op grond van rationele argumenten en goed onderbouwde dossiers. Dat universiteiten gevaarlijk zijn voor dictators, dat ze een doorn in het oog zijn van fundamentalisten, dat ze ‘a pain in the ass’ zijn van economische machthebbers, dat ze het hun eigen al dan niet goed bedoelende bestuurders en overheden nooit gemakkelijk maken, dat is net wat universiteiten zo waardevol maakt in het grotere plaatje. Daarom moeten wij de academische vrijheid koesteren en promoten.

Ik dank u.

Prof. dr. Eva Brems